
JOVAN JANIČIJEVIĆ

RAZNOVREME- NOST U KNJIŽEVNOJ METAKOMU- NIKACIJI

Proučavanje književnih pojava ili skupova pojava kao sistema, u osnovi sinhronijsko, ne može izdvajati književnost iz kontinuiteta njene tradicije i povezanosti sa drugim književnim sistemima u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, te, prema tačnom zapažanju M. Hrapčenka, mora obuhvatiti „ne samo strukturu estetskih sistema koji su se obrazovali nego i procese njihovog nastajanja“¹⁾, „Književna istorija“, smatra R. Vajman, „zahteva korelaciju prošlosti i budućnosti, u povezanosti kojih se stvara i potvrđuje svest o kontinuitetu: aktuelnosti književnosti prošlosti i istoričnost sadašnjeg posmatranja književnosti svesno se dovode u vezu“²⁾. Polazeći od stava da svaki sinhronijski sistem mora sadržati svoju prošlost i budućnost kao nužne elemente svoje strukture, H. R. Jaus ističe da se istoričnost književnosti ispoljava upravo na presecima dijahronije i sinhronije³⁾. Istorijski život književnog dela je, po njemu, nezamisliv bez aktivnog učešća adresata, te književno delo tek njegovim posredovanjem stupa u „promenljivi iskustveni vidokrug jednog kontinui-

¹⁾ M. B. Храпченко: Размышления о системном анализе литературы. — *Вопросы литературы*, 1975, 3, стр. 112.

²⁾ Robert Weimann: Gegenwart und Vergangenheit in der Literaturgeschichte. In: *Methoden der deutschen Literaturwissenschaft*. — Frankfurt am Main 1971, S. 358.

³⁾ Hans Robert Jaus: Istorija književnosti kao izazov nauci o književnosti. U: H. R. Jaus: *Estetika recepcije*. Izbor studija. Prev. Drinka Gojković. — Beograd 1978, str. 79—80.

teta u kojem se vrši stalno transponovanje jednostavnog primanja u kritičko razumevanje, pasivne recepcije u aktivnu, priznatih estetičkih normi u novu produkciju koja ih prevazilazi⁴⁾.

Međuknjiževna komunikacija koja se ostvaruje prevodenjem jedan je od najizrazitijih vidova takvog spajanja sinhronije i dijahronije. Upravo prevodnom književnošću ova umetnost kao da savladuje vreme. Iako je značenje pojma književne komunikacije šire, ovde ćemo taj izraz upotrebiti za označavanje nešto uže, ali suštastvene pojave komunikacije isposredovane prevodom. Takvo metakomunikativno svojstvo, uostalom, ima i književna tradicija uopšte, kao odabiranje dela prošlosti i otvoren sistem⁵⁾.

Međutim, dok se unutar jedne izvorne nacionalne književnosti mogu zapaziti samo istovremene ili naporedne i raznovremene ili uzastopne pojave, upoređenjem dveju ili više književnosti sa stanovišta opšte istorijske poetike uočavaju se i naporedne raznovremene pojave. Tako se srpski romantizam pojavio u vreme kada je, na primer, u Francuskoj ili Engleskoj uveliko zavladao realizam. U ovom smislu treba shvatiti i razmišljanja pojedinih teoretičara o neravnomernosti književnog razvitka. J. A. Andrejev, sa čijim se vulgarnosociološkim objašnjenjem uzroka ubrzanog i usporenog razvitka književnosti ne možemo složiti, ispravno određuje liniju književnog razvitka kao nešto poput asimetrične sinusoidne. Pri tome, iako naglašava da je suštastven činilac razvitka, a naročito ubrzanog razvitka, sposobnost književnosti da usvaja iskustva i tekovine napredne kulture drugih naroda, zanemarivanjem činjenice da je književni razvitak pre svega zapravo istorijska poetika Andrejev svodi usporenja toga razvitka na početne faze ustanovljenja novih umetničkih sistema, kao i na razdoblja kada izvesne manje razvijene književnosti tek ovladavaju oblicima umetničkog mišljenja koji su se u drugim književnostima već razvili. Budući, pak, da merilo razvijenosti jedne književnosti može biti samo spoj odnosa prema stepenu razvijenosti svetske književnosti i odnosa prema sopstvenoj književnoj tradiciji, ubrzanim razvitkom mora se smatrati zgusnutiji proces intenzivnog ovladavanja razvijenijim, višim tipom umetničkog mišljenja ili, čak, sažimanje samog tog razvojnog procesa preskakanjem međučlanova; a usporenim razvitkom — naročito zaostajanje za opštim književnim razvitkom, prevlast starijih književnih struktura u vreme kada drugde već preovlađuju nove strukture, zadržavanje preživelih umetničkih postu-

⁴⁾ Isto, str. 57.

⁵⁾ Anton Popović: *Tradition in Literary Communication. U: The Communicational Aspect of Literary Tradition.* — Nitra 1979, p. 11, 13.

paka i sistema u vidu dekadencije, manirizma, epigonstva, itd.

Uporedna raznovremenost, kao posledica neravnornog razvitka pojedinih književnosti, često je obeležje svetskog književnog procesa i značajan uzrok međuknjiževnih veza, ali je prirodno i vrlo izrazito svojstvo prevodne književnosti. Naime, izvorne nacionalne književnosti razvijaju se, pre svega, po svojim unutrašnjim zakonima, a u dodiru i uporedo s drugim izvornim nacionalnim književnostima, i mogu, sa stanovišta istorijske poetike, biti napredne ili zaostale uglavnom u poređenju s tim stranim književnim tokovima, što se obično ne odražava presudno na njihovu umetničku vrednost, jer književna razvijenost i umetnički domet nisu u neposrednoj međuzavisnosti; naprotiv, prevodna književnost, kao sastavni deo nacionalne književnosti u koju ulazi, uvek nastaje pošto se već bila pojavila u književnostima iz kojih potiče, te ispoljava izvesnu dvostrukost: po svom nastanku jednovremena je sa izvornom književnošću prijemne sredine, a po svom poreklu je s njom upravo raznovremena. Ta dvostrukost prevodne književnosti, istovremena pripadnost sinhroniji i dijahroniji, i jeste jedno od njenih presudnih obeležja, koje treba ispitati.

Recepcione potrebe i mogućnosti izvesne književnosti veoma su važan činilac književne mekatakunike. Ovde se, ipak, ne bih zadržavao na tome, jer sam se uslovima nastajanja prevodne književnosti, odnosom izvorne i prevodne književnosti u nacionalnoj književnosti, i usvajanjem stranog posredstvom prevoda u nacionalnoj književnosti već bavio⁶⁾. Zato onome što sam pisao i onome čemu su posebnu pažnju posvetili teoretičari recepcione estetike⁷⁾, kao i neki drugi komparatisti⁸⁾, treba dodati

⁶⁾ Jovan Janičević: Uloga prevodne književnosti u razvitku nacionalne književnosti. — *Savremeni*, 1969, 12, str. 407—412; Prevodna i nacionalna književnost. — *Kultura*, 1972, 17, str. 186—193; Prevodna književnost. — *Kultura*, 1977, 38, str. 40—50; Prevodjenje i usvajanje stranog u nacionalnoj književnosti. U: Prevodna književnost. Zbornik radova Četvrtih beogradskih prevodilačkih susreta, 8—9, decembar 1978. — Beograd 1980, str. 216—220.

⁷⁾ H. R. Jaus: Estetika recepcije; R. Weimann, *navedeno delo*, str. 340—372; Harald Weimrich: Für eine Literaturgeschichte des Lesers. U: *Methoden der deutschen Literaturwissenschaft*, str. 325—339; *Teorija recepcije u nauci o književnosti*. Prev. Dušanka Maricki. — Beograd 1978; *Teorijska istraživanja*. I: Teorija recepcije. — Beograd 1980.

⁸⁾ Dionýz Đurišin: *Vergleichende Literaturforschung*. — Berlin 1976, S. 128—157 (v. i shemu na str. 165); *O literárnych vzťahoch*. Sloh, druh, preklad. — Bratislava 1976, str. 119—195; Národná a medziliterárna koncepcia literárnej histórie. — *Slavia*, 1978, 4, str. 380—385; Controversial Aspects of Comparative Literary Science. — *Slavica Slovaca*, 1979, 4, str. 331—353; The Comparative Aspect of an Artistic Translation. U: *Komparatistika a preklad*. — Bratislava 1980, str. 25—33; Особые формы межлитературных об-

samo nekoliko reči o takvozvanom vidokrugu očekivanja, koji je pojam Karla Manhajma u nauku o književnosti uveo Jaus, kao i o nečemu što bih nazvao komunikacionom situacijom. Jaus smatra da „ako... postojeći vidokrug očekivanja vezanih za jedan tekst odredimo kao paradigmatiku izotopiju, koja se u onoj meri u kojoj raste iskaz preobražava u imanentan, sintagmatski vidokrug očekivanja, onda se proces recepcije može opisati kao ekspanzija jednog semiološkog sistema”, te da „odgovarajući proces neprestanog ustanovljavanja vidokruga i njegovog menjanja određuje i odnos pojedinačnog teksta prema nizu tekstova koji tvore književni rod”. Pošto novi tekst evocira u čitaocu vidokrug očekivanja i pravila, poznatih iz ranijih tekstova, ona se onda variraju, koriguju, menjaju ili samo reprodukuju.⁹⁾ Reklo bi se da je rastojanje između vidokruga očekivanja i promene toga vidokruga zapravo raspon receptivnih mogućnosti određene sredine, koja, u zavisnosti od ukupne komunikacione situacije, ispunjava, prevazilazi, razočarava ili opovrgava očekivanja publike. Komunikaciona situacija, kad je reč o prevodnoj književnosti, nije ništa drugo do odnos stranih književnih pojava isposredovanih prevodima i vidokruga očekivanja prijemne sredine u procesu književne metakomunikacije. Kao posledica raznih odnosa prema mogućnom delovanju strane književne pojave u nacionalnoj književnosti (prijemljivost, odbojnost i ravnodušnost), odnosno artikulacije latentnih potreba prijemne sredine (mogućnost promene vidokruga bez obzira na aktuelni vidokrug očekivanja), razlikujemo tri osnovne komunikacione situacije: komplementaciju, opoziciju i konkordanciju. Komplementarna komunikaciona situacija je ona u kojoj strani sistem raspolaže nečim što nedostaje odredišnoj književnosti, u opozicionoj situaciji strani književni sistem je u celini ili delimično suprotan, a u konkordantnoj — srodan odredišnoj književnosti. Na sličan način o vremenu u prevodu govori Anton Popović, koji pod tim razume „različnost komunikacionih uslova, koja je posledica činjenice što se original i prevod ne ostvaruju u istom istorijskom (kalendarskom) trenutku”. Otuda se tipološki vremenska razlika među njima može izraziti kao sinhroni prevod (prevodenje savremenog dela) i kao prevod nesavremenog dela, pri čemu je prevodilac sličan autoru istorijskog književnog dela, a obično primenjuje postupak aktualizacije. U prvom slučaju istorijsko vreme izvornika jednako je istorijskom vremenu prevo-

шностей. — *Slavica Slovaca*, 1980, 4, str. 313—330. Upor. diskusiju o komparatistici, zapravo o „uticaju” u književnosti, u časopisu *Slavica Slovaca*, 1979, 4 i 1980, 2, kao i diskusiju o međuknjiževnim zajednicama u istom časopisu 1980, 4.

⁹⁾ H. R. Jaus, navedeno delo, str. 61—62. Upor. Zoran Konstantinović: *Erwartungshorizonte des serbischen Leserpublikums*. U: *Teorijska istraživanja*, I, str. 151—159.

da, dok je u drugom to vreme nejednako.¹⁰⁾ U ovom smislu i treba shvatiti pojam raznovremenosti u prevodnoj književnosti.

Budući da je književna komunikacija isposredovana prevodom ili metakomunikacija zapravo sekundarna književna komunikacija, može se reći da se u prevodnoj književnosti strano književno delo reaktualizuje. Naime, kad je reč o prevodima, oni u izvesnom smislu predstavljaju drugopojavnost izvornog dela, postajući istovremeno manje ili više delotvorna pojava u novoj književnoj i kulturnoj sredini. Kako, prema veoma pronicljivom zapažanju E. Balcežana, prevodi jednog dela čine otvorenu seriju¹¹⁾, internacionalizacija određenih književnih činjenica postiže se upravo tom njihovom drugopojavnošću, odnosno reaktualizacijom u stranim književnim sredinama, te, ostajući činilac tradicije književnosti iz koje su potekle, postaju deo aktuelne prijemne književnosti i činilac njene buduće tradicije. Prevodna književnost na taj način postaje sistem otvorenih serija stranih književnih dela u sekundarnoj književnoj komunikaciji i u dijalektičkom jedinstvu sa izvornom književnošću u prijemnoj nacionalnoj književnosti.

Višestruka drugopojavnost književnosti u prevodu upućuje i na mogućan metod proučavanja sekundarne književne komunikacije pomoću parametara vremenskog razmaka izvornik-prevod u neograničenom nizu, kojega se početna vrednost može obeležiti nulom i kojega su intervali među članovima različni. Utvrđivanjem linije recepcije pojedinog dela, pojedine književnosti ili pojedinog književnog sistema s obzirom na prosečnu vremensku razliku drugopojavnosti izvesne književne činjenice od trenutka njenog prvobitnog nastanka, odnosno pozitivnog ili negativnog odstupanja konkretne reaktualizacije od te prosečne vrednosti može se meriti neravnomernost i osobenost razvitka određene nacionalne književnosti, a naročito prevodne književnosti u njoj, kao i osobenost recepcije strane književnosti u određenoj nacionalnoj književnosti. Neka, pak, obeležja toga procesa, naročito kad je reč o prijemu izvesnog književnog dela ili pisca, ili o različnosti prijema raznih dela ili pisaca, posebno se mogu proučavati merenjem učestalosti reaktualizacije takvih pojedinačnih pojava u odnosu prema prosečnom intervalu članova u nizu, što znači utvrđivanjem stepena zgusnutosti ili razređenosti nekog niza. A. Popović s pravom ističe da je „sa semiotičkog i komunikacionog stanovišta izuzetno važno proučiti funkciju vremena

¹⁰⁾ Anton Popović: *Teória umeleckého prekladu*. Aspekty textu a literárnej metakomunikácie. — Bratislava 1975, str. 176.

¹¹⁾ Edvard Balcežan: *Poetika umetničkog prevoda*. Prev. Biserka Rajčić. — *Rukovet*, 1979, 3—4, str. 144.

ne samo u ravni izvornik↔prevod nego i u odnosu prevod↔prevod, što čini drugu stranu realizacije vremena u parametrizaciji razvitka prevoda¹²⁾. Ovde valja napomenuti da proučavanju konkretizacije otvorenih serija primenom parametara vremenskih razlika u odnosu izvornik↔prevod i učestalosti reaktualizacija u odnosu prevod↔prevod treba dodati ispitivanje osobenosti samih serija, njihovih međusobnih odnosa, a naročito odnosa među serijama prevoda i pojavama u izvornoj književnosti prijemne sredine, koje se, prema Jausu, ispoljavaju kao promene književnog niza uz shvatanje posredovanja formalnih suprotnosti starog i novog u interakciji dela i primaoca, minulog događaja i sukcesivne recepcije, a usled istorijskog procesa estetske recepcije i produkcije¹³⁾.

Za ilustriranje postupka poslužiće nam recepcija ruskog realističkog romana u srpskoj književnosti XIX veka u poređenju sa recepcijom francuskog realističkog romana i srpskim realističkim romanom toga doba. Analizom je obuhvaćeno: 25 romana ruskih pisaca (Puškin, Ljermontov, Gogolj, Gončarov, Dostojevski, Turgenjev i Tolstoj), 74 romana francuskih pisaca (Stendal, Balzak, Flober, Zola, Dode i Mopasan) i 14 romana srpskih pisaca (Ignjatović, Veselinović, Matavulj, Ranković i Sremac)¹⁴⁾.

*) A. Popović: *Teória umeleckého prekladu*, str. 184.

¹³⁾ H. R. Jaus, navedeno delo, str. 75.

¹⁴⁾ Izvori: Aleksandar Pogodin: *Rusko-srpska bibliografija 1800—1925*, I—II. — Beograd 1932—1936; Miloš Savkovič: *Bibliographie des réalistes français dans la littérature serbo-croate*. — Paris 1935; Jovan Škerlić: *Istorija nove srpske književnosti*. — Beograd 1967; Antun Barac, *Jugoslavenska književnost*. — Zagreb 1963; Miloš Savković, *Jugoslavenska književnost II*. — Beograd 1954.

U obzir su uzeti sledeći romani:

I Ruska književnost

R₁ Александр Сергеевич Пушкин — 1: *Евгений Онегин* (1833) (1), 2: *Капитанская дочка* (1836) (2), 3: *Дубровский* (1841) (4).

R₂ Михаил Юрьевич Лермонтов — 1: *Герой нашего времени* (1840) (3).

R₃ Николай Васильевич Гоголь — 1: *Мертвые души* (1842) (5).

R₄ Иван Александрович Гончаров — 1: *Обыкновенная история* (1847) (7), 2: *Обломов* (1859) (9), 3: *Обрыв* (1869) (19).

R₅ Федор Михайлович Достоевский — 1: *Бедные люди* (1846) (6), 2: *Униженные и оскорбленные* (1861) (12), 3: *Преступление и наказание* (1866) (14), 4: *Игрок* (1866) (15), 5: *Идиот* (1868) (17), 6: *Бесы* (1872) (20), 7: *Подросток* (1875) (21), 8: *Братья Карамазовы* (1880) (24).

R₆ Иван Сергеевич Тургенев — 1: *Рудин* (1856) (8), 2: *Дворянское гнездо* (1859) (10), 3: *Накануне* (1860) (11), 4: *Отцы и дети* (1862) (13), 5: *Дым* (1867) (16), 6: *Новь* (1877) (23).

R₇ Лев Николаевич Толстой — 1: *Война и мир* (1865—1869) (18), 2: *Анна Каренина* (1876—1877) (22), 3: *Воскресение* (1899) (25).

Sva ova dela izvorno su objavljena do 1899. godine, kao i prevodi dela obuhvaćenih analizom. Svaku književnost obeležili smo početnim slovom njenog naziva (R=ruska, F=francuska, S=srpska), a piscima smo uz tu oznaku dodali broj prema redu ulaska njihovog prvog ro-

II Francuska književnost

F₁ Stendhal — 1: *Armance* (1827) (1), 2: *Le rouge et le noir* (1831) (3), 3: *Vie d'Henri Brulard* (1835) (11), 4: *La Chartreuse de Parme* (1839) (14), *Lucien Leuwen* (1855) (23), 6: *Lamiel* (1889) (62).

F₂ Honoré de Balzac — 1: *Les Chouans* (1829) (2), 2: *Le colonel Chabert* (1832) (4), 3: *Eugénie Grandet* (1833) (5), 4: *Le médecin de campagne* (1833) (6), 5: *La femme de trente ans* (1831—1834) (7), 6: *La recherche de l'absolu* (1934) (8), 7: *Père Goriot* (1834—1835) (9), 8: *Le lys dans la vallée* (1835) (10), 9: *César Birotteau* (1837) (12), 10: *La maison Nusingen* (1838) (13), 11: *Beatrix* (1839) (15), 12: *Le curé de village* (1841) (16), 13: *La rabouilleuse* (1842) (17), 14: *Illusions perdues* (1837—1843) (18), 15: *Les paysans* (1844) (19), 16: *La cousine Bette* (1946) (20), 17: *Splendeurs et misères des courtisanes* (1838—1847) (21) 18: *Le cousin Pons* (1846—1847) (22).

F₃ Gustave Flaubert — 1: *Madame Bovary* (1857) (24), 2: *Salammbô* (1862) (25), 3: *L'éducation sentimentale* (1869) (31), 4: *Bouvard et Pécuchet* (1881) (45).

F₄ Émile Zola — 1: *La confession de Claude* (1865) (26), 2: *La vœu d'une morte* (1866) (27), 3: *Thérèse Raquin* (1867) (28), 4: *Madelaine Ferat* (1868) (29), 5: *La fortune des Rougon* (1871) (32), 6: *La curée* (1871) (33), 7: *Le ventre de Paris* (1873) (35), 8: *La conquête de Plassans* (1874) (36), 9: *La faute de l'abbé Mouret* (1875) (39), 10: *Son excellence Eugène Rougon* (1876) (39), 11: *L'assomoir* (1877) (41), 12: *Une page d'amour* (1878) (42), 13: *Nana* (1880) (44), 14: *Pot bouille* (1882) (47), 15: *Au bonheur des dames* (1883) (48), 16: *La joie de vivre* (1884) (50), 17: *Germinal* (1885) (52), 18: *L'oeuvre* (1886) (56), 19: *La terre* (1887) (58), 20: *Le rêve* (1888) (61), 21: *La bête humaine* (1890) (64), 22: *L'argent* (1891) (67), 23: *Le débâcle* (1892) (68), 24: *Le docteur Pascal* (1893) (69), 25: *Lourdes* (1894) (70), 26: *Rome* (1896) (71), 27: *Paris* (1898) (72), 28: *Fécondité* (1899) (74).

F₅ Alphonse Daudet — 1: *Le Petit Chose* (1868) (30), 2: *Tartarin de Tarascon* (1872) (34), 3: *Fromont jeune et Risler aîné* (1874) (37), 4: *Jack* (1876) (40), 5: *Les rois en exil* (1879) (43), 6: *Numa Roumestan* (1881) (46), 7: *Sapho* (1884) (51), 8: *L'immortel* (1885) (53), 9: *Tartarin sur les Alpes* (1885) (54), 10: *Le Nabab* (1887) (59), 11: *Port-Tarascon* (1890) (65), 12: *Soutien de famille* (1898) (73).

F₆ Guy de Maupassant — 1: *Une vie* (1883) (49), 2: *Bel-Ami* (1885) (55), 3: *Mont-Oriol* (1886) (57), 4: *Pierre et Jean* (1887—1888) (60), 5: *Fort comme la mort* (1889) (63), 6: *Notre coeur* (1890) (66).

III Srpska književnost

S₁ Jakov Ignjatović — 1: *Milan Narandžić* (1860—1863) (1), 2: *Cudan svet* (1868—1869) (2), 3: *Vasa Rešpekt* (1875) (3), 4: *Večiti mladoženja* (1878) (4), 5: *Stari i novi majstori* (1883) (5), 6: *Patnica* (1888) (6).

S₂ Simo Matavulj — 1: *Uskok* (1892) (7), 2: *Bakonja fra Brne* (1892) (8).

S₃ Janko Veselinović — 1: *Seljanka* (1893) (9), 2: *Hajduk Stanko* (1896) (10).

S₄ Stevan Sremac — 1: *Limunacija na selu* (1896) (11), 2: *Pop Cira i pop Spira* (1898) (14).

S₅ Svetolik Ranković — 1: *Gorski car* (1897) (12), 2: *Seoska učiteljica* (1898) (13).

Napomena: prvi broj u zagradi označava godinu izvornog izdanja, a drugi — redni broj pojavljivanja romana u pojedinoj književnosti.

mana u određenu književnost (tako je, na primer, Puškin označen R_1). Pojedina dela svakog pisca takođe smo numerisali prema redosledu pojavljivanja (*Kapetanova kći*, je, na primer, dobila oznaku $R_1,2$). Osim toga, posebno je produžnom numeracijom označen redosled objavljivanja izvornika svakog dela u okviru jedne književnosti. Tako smo dobili dve vrste nizova: nizove realističkih romana u pojedinoj književnosti i nizove takvih dela pojedinog pisca¹⁵). Već upoređenjem ovih nizova zapažamo neke osobenosti razvitka realističkog romana u ove tri sredine. Dok se prvi romani ove vrste pojavljuju u Francuskoj, gde je već u razdoblju 1830—1859. objavljeno više od 25% svih romana, da, posle izvesnog zastoja, za poslednjih četrdeset godina izadu dve trećine romana izdatih počev od 1927, sa vrhunskom produkcijom u pretposlednjoj deceniji (28,38%); ruski roman učestalo se pojavljuje u razmaku između 1840. i 1879. (84%), a posle toga se sasvim proređuje do kraja veka; srpski realistički roman nastaje tek posle 1860, a najintenzivnije se razvija u poslednjoj deceniji (57,13%).

Međutim, kada se posmatraju serije prevoda francuskog i ruskog realističkog romana u Srbiji prošlog veka, uočavaju se znatne razlike u osobenostima recepcije tih romana u srpskoj prevodnoj književnosti u poređenju sa karakteristikama njihova nastanka i razvitka u izvornim književnostima. Meren parametrima vremenskog razmaka izvornik↔prevod, francuski roman je brže ulazio u srpsku prevodnu književnost nego ruski roman, jer je njegovo prosečno „zakašnjenje” 7,08 godina, a ruskog — čak 23,77. Ali slika se menja kada se uzme u obzir da je ruski roman, koji je nešto kasnije počeo da se razvija, ranije ušao u srpsku prevodnu književnost (prevodi se od 1849. do 1899), dok se francuski roman pojavljuje u njoj skoro trideset godina kasnije (prevodi se od 1878. do 1893) (v. prilog 1.). Još je upadljivije izobličenje karakteristika tih književnosti njihovom selektivnom reaktualizacijom u srpskoj prevodnoj književnosti pod dejstvom komunikacione situacije, kada se recepcija relativizuje: od ukupno 74 francuskih romana prevedeno je dvanaest ili 16%, a od ukupno 25 ruskih romana samo

¹⁵) Učestalost pojavljivanja realističkog romana u ruskoj, francuskoj i srpskoj književnosti vidi se iz ove tabele:

Razdoblje	Književnost		
	ruska	francuska	srpska
do 1830	0	2	0
1830—1839.	2	13	0
1840—1849.	5	6	0
1850—1859.	3	2	0
1860—1869.	9	7	2
1870—1879.	4	12	2
1880—1889.	1	21	2
1890—1899.	1	11	8
Ukupno:	25	74	14

pet (20%) nije prevedeno. Ni izbor prevedenih pisaca i dela ni redosled prevodenja ne reprodukuju osnovna svojstva književnih pojava u matičnim književnostima, niti tok tih književnosti. (v. prilog 2)

Prema broju prevoda, ukupnoj prevedenosti i brzini reaktualizacije u srpskoj prevodnoj književnosti izdvajaju se tri pisca, kojima ćemo i završiti ovaj ilustrativni prikaz primenjenog postupka i rezultata analize. To su: Turgenjev, Dode i Zola. U razdoblju 1869—1885. prevedeni su svi Turgenjevljevi romani, a dva izdanja su ponovljena. Ukupno objavljeni osam puta, ti romani ušli su u srpsku prevodnu književnost sa prosečnim zakašnjenjem od oko 10 godina (uzeta su u obzir samo prva izdanja). Treba naglasiti da su 1869. godine objavljena čak tri romana, i to: *Uoči novih dana*, *Ocevi i deca* i *Dim*, a da je prosečno zakašnjenje bilo šest godina. Tek posle ovih angažovanih romana, očevidno bližih srpskoj sredini, prevedeni su *Rudin* i *Plemičko gnezdo*, razume se sa znatno većim zakašnjenjem. Da je tačna pretpostavka o ovakvoj recepcionoj motivaciji, svedoči i to što je roman *Novina* preveden samo godinu dana posle objavljivanja na ruskom. Veoma cenjen kao umetnik i pripovedač, Dode nije imao mnogo sreće u nas sa svojim romanima. Kratko vreme posle objavljivanja *Fromona Mlađeg* i *Rislera Starijeg* (1878) pojavio se prevod romana *Prognani kraljevi*, za koji prevod Skerlić kaže da je rdav, a Savković mu pripisuje izvestan politički značaj zbog okolnosti u kojima se pojavio i politički intoniranog prikaza Pere Todorovića. Do kraja veka pojavili su se još *Besmrtnik* i prvi deo *Tartarena*. Ostali Dodeovi romani, naročito oni koji naginju socijalnoj kritici, biće prevedeni tek posle 1900. godine. Iako je prevedena samo trećina njegovih romana, može se reći da je Dode dosta brzo ulazio u srpsku prevodnu književnost, o čemu svedoči i prosečno zakašnjenje prevoda, koje je manje od sedam godina, mada je objavljivanje *Tartarena* u Srbiji počelo čak sedamnaest godina posle francuskog izvornika. Šest Zolinih romana objavljenih za svega jedanaest godina (1883—1893), doduše, čine jedva nešto više od petine njegovog romansijerskog dela do kraja veka, ali su neki od njih vrlo značajni ne samo za francusku nego i za srpsku književnost (među njima naročito *Nana*), a prosečno zakašnjenje je nepune četiri godine. Osobito je zanimljiva okolnost što su čak tri prevoda (*Snovi*, *Zver čovek* i *Novac*) objavljena iste godine kada i original, a jedan (*Slom*) samo godinu dana kasnije. Vreme ulaska ova tri pisca u našu književnost upravo se podudara sa počecima srpskog realističkog romana, te uporedna analiza razvojnih tokova srpske prevodne i izvorne književnosti potvrđuje ocenu M. Savkovića da su upravo Turgenjev, Dode i Zola doprineli da se

srpska književnost oslobodi nemačkog uticaja, da se obrazuje realistički ukus publike i da se do- maći roman usmeri u realističkom pravcu¹⁶⁾. Mo- žemo se složiti sa Savkovićem i da je naša knji- ževnost XIX veka previdela Balzaka¹⁷⁾, ali treba dodati da srpska sredina toga vremena još nije bila sazrela za Stendala, koji je ostao nepoznat, i Dostojevskog, čija su samo tri, pretežno socijal- na romana prevedena (*Bedni ljudi*, *Poniženi i uvređeni* i *Zločin i kazna*), i to prosečno skoro 38 godina posle objavljivanja na ruskom, premda su se u srpskoj književnosti već pojavili psiholo- ška pripovetka (L. Lazarević) i psihološki roman (S. Ranković).

Reaktualizacija književne činjenice stranog po- rekla rezultat je, kao što smo videli, aktivnog delovanja prijemne sredine, što se ogleda kako u izboru dela, tako i u načinu prihvatanja. Isto- vreme, te reaktualizovane književne činjenice, ne prekidajući sasvim vezu sa sredinom i vre- menom u kojima su prvobitno nastale, i same deluju u prijemnoj nacionalnoj književnosti i postaju deo književnosti onoga vremena u kojem su reaktualizovane, ostajući, zatim, u većoj ili manjoj meri, i deo tradicije u koju su prevode- njem dospеле. Zbog ove dvostrukosti prevoda i govorimo o njihovoj raznovremenosti po poreklu i jednovremenosti po nastanku u odnosu prema izvornoj književnosti prijemne sredine. U vezi s tim nameće se nova značajna tema, na kojoj se ovde ne možemo zadržavati, a koja se tiče odnosa izvorne i prevodne književnosti u sinhroniji s ob- zirirom i na tu raznovremenost prevodne književ- nosti. Osobenost tog odnosa, kako u procesu pre- vođenja, tako i u procesu recepcije uopšte, čine uzajamne smetnje u komunikacionom kanalu, kojih je posledica interferencija komunikacionih tokova, uzajamna transformacija naporednih književnih pojava i izmena u sistemu nacionalne književnosti, zapravo saživljavanje izvorne i pre- vodne književnosti u njoj. Taj proces se, među- tim, događa takođe u vremenu, usled čega i pre- vodna književnost postaje razvojni činilac nacio- nalne književnosti. Prema tačnom zapažanju I. P. Smirnova, umetnički sistem postoji tako što se dopunjuje, a dopunjujući se, negira sam sebe. Ponavljanjima sistem se stabilizuje i gubi seman- tički potencijal. Zato se dijahrone transformaci- je, koje čine semiotičku osnovu književnih siste- ma, podvrgavaju novim preobražajima.¹⁸⁾ Upravo u tim preobražajima, koji doprinose izmenama ustaljenog sistema i čine književni razvitak, zna- čajna uloga pripada prevodima, koji, potičući iz drugih, katkad razvijenijih književnih sistema, nose u sebi izvestan transformacioni potencijal.

¹⁶⁾ Miloš Savković: *Dode u srpsko-hrvatskoj književnosti*. U: M. Savković: *Ogledi*. — Beograd 1952, str. 324—325, 326—327.

¹⁷⁾ *Isto*, str. 327.

¹⁸⁾ И. П. Смирнов: *Художественный смысл и эволюция поэтических систем*. — Москва 1977, стр. 159.

Postupak koji smo primenili za analizu raznovremenosti, uporednosti i učestalosti prevoda i izvorne književnosti prijemne sredine, iako omogućuje mnoge kvalitativne zaključke, u svojoj osnovi je kvantitativan. Zato se on mora dopuniti aksiološkom, motivacijskom i tematskom analizom, uporednoistorijskim i uopšte književnoistorijskim proučavanjem. Ali, kako to nije glavni predmet ovog izlaganja, ovde bih samo ukazao na mogućnu plodnost uporedne stilističke analize prevoda (izražajnih pomeranja), koju je razradio J. Hvišč¹⁹), i, umesto zaključaka, izneo još neka uzgredna zapažanja u vezi sa složenošću odnosa prema vremenu u prevodu. Naime, dosad sam uglavnom govorio o istorijskom vremenu nastanka izvornika, odnosno pojave prevoda. Međutim, da i ne pominjemo „kulturno“ i subjektivno vreme, koje se u književnosti ne mora podudarati s istorijskim vremenom (ta kulturna raznovremenost je osnovni uzrok delotvornosti prevodne književnosti), za predmet kojim se bavimo neobično je važno što se i samo književno delo nastalo u određenom istorijskom vremenu može baviti ranijim vremenom. Takvo, tematsko vreme uobičajeno je u istorijskim književnim vrstama, ali nije retko ni u delima neistorijske tematike, bilo kao jedan od tematskih sastojaka, bilo kao obeležje stila ili kao reminiscencija. Na taj način, vremenski činilac u prevodnoj književnosti ispoljava se bar trostruko. Ta vremenska trostepenost, međutim, prilikom prevodenja rešava se različno upravo u zavisnosti od toga je li reč o istorijskom vremenu ili je posredi tematsko vreme. Reaktualizacija prevodenja i jeste vid aktualizacije književne pojave stranog porekla i prvobitno nastale u drugom vremenu, jer prevodeći sa norme na normu, prevodilac „po pravilu, aktualizuje, oživotvoruje prošlost, čini je pristupačnom savremenicima“²⁰). Istorijsko vreme izvornika prevodilac dočarava uglavnom pomoću realija²¹), koristeći se ponekad mestimičnom istorijskom stilizacijom. Međutim, to vreme u većoj ili manjoj meri izražava delo u celini (radnjom, likovima, običajima koji se opisuju i sl.), te se obično ne reprodukuje mikrostilističkim sredstvima kako se ne bi zapalo u nedopustivu istorizaciju. Pojačavanjem istoričnosti u prevodu, pa često čak i zadržavanjem iste količine istorijskog u prevodu književnog dela prošlosti obično se izobličuje njegova umetnička suština i opštija osobenost njegove poruke. Tu je reč o istoj pojavi kao što je egzotizacija striktnim poštovanjem specifičnih obeležja pojedine sredine u pre-

¹⁹) Jozef Hvišč: *Konfrontácia výrazových posunov v preklade*. In: *Komparatistika a preklad*. — Bratislava 1980, str. 57—69. Upor.: J. Hvišč: *Slovenské modifikácie poškých krakoviakov (Konfrontácia žánrových foriem)*. — *Slavica Slovaca*, 1980, 4, str. 368—385.

²⁰) A. Popovič: *Teória umeleckého prekladu*, str. 176.

²¹) V. o tome: Сергей Влахов, Сидер Флорин: *Непереводимое в переводе*. — Москва 1980, стр. 131—140.

vodu. Tako se, na primer, nasuprot zastupnicima teze da se prevodenjem ili izbegavanjem turcizama u Andrićevu delu „podilazi široj čitalačkoj publici, ali osiromašuje umjetnički doživljaj pravih ljubitelja književnosti i uništava dio onoga posebnog čara što ga upravo turcizmi daju Andrićevu jeziku i stilu, i njegovu djelu u cjelini”²²⁾, moramo složiti sa T. Popovom i V. Krojcigerom da pre svega treba razmišljati „kako će biti shvaćeno prevedeno delo u novoj, za njega 'tuđoj' sredini”²³⁾, odnosno da „pitoresknost, za koju se nadamo da ćemo je u prevodu ostvariti preuzimanjem neke reči, u prevodu uopšte ne može delovati kao takva”, te su stvarni i prividni gubici ponekad prihvatljiviji²⁴⁾. Da bi se u Andrićevu delu sačuvala autentične vrednosti, prilikom prevodenja mora se najčešće smanjivati, pa čak i osetno smanjivati količina turcizama i zadržati samo u meri neophodnoj za identifikaciju ambijenta, kako količinom egzotizma istom kao u originalu prevod ne bi opterećivao primoca drukčijih kulturnih navika i tradicija i skretao mu pažnju sa glavnog (modernosti Andrića kao pisca) na sporedno (osobenosti ambijenta), navodeći ga da Andrićeve egzotizme prima kao čistu egzotiku ili kao romantičarsku egzotizaciju. Osim u sredinama koje su imale istorijsku sudbinu sličnu našoj, takvo „verno” prevodenje Andrića može biti samo način izneveravanja suštine njegovog dela. Tako i prilikom prevodenja književnosti prošlosti, kojoj tematika nije istorijska, izvesno smanjenje istorijske patine može samo doprineti primerenijoj recepciji prevodne književnosti. Razume se, tamo gde autor istorizuje, istorizacija je nužna i u prevodu.

Zaključujući ovo izlaganje, umesno je pozvati se na poređenje živčanog sistema sa levkom, koje potiče od neurologa Seringtona, a razvio ga je Vigotski. Kao što se svet „uliva u čoveka kroz širok otvor levka hiljadama doziva, poriva, nadražaja, a njihov sićušan deo ostvaruje se i kao da ističe kroz uzan otvor”²⁵⁾, tako u nacionalnu književnost obilato ulaze mnogobrojni prežici, podsticaji i nove tvorevine, očekivanja i izmene vidokruga, da se sve to u preseku sinhronije i dijahronije zgusnuto izlije u višu sintezu, u određen nacionalni književni sistem, koji, čim nastane, počinje da se menja i da nestaje.

²²⁾ Nevenka Košutić-Brozović: Prilog problemu prevodenja turcizama u Andrićevim djelima. — *Mostovi*, 1979, 3 (39), str. 188—189.

²³⁾ Tatjana Popova: Prilog pitanju prenošenja turcizama pri prevodenju dela Iva Andrića. Prev. Radmilo Marojević. — *Mostovi*, 1981, 1 (45), str. 7.

²⁴⁾ Verner Krojciger: Gubici pri prevodenju i kriterij otkrivanja čoveka. U: *Prevodna književnost. Zbornik radova Četvrtih beogradskih prevodilačkih susreta*, 8—9. decembar 1978. — Beograd 1980, str. 64.

²⁵⁾ Lav Vigotski: *Psihologija umetnosti*. Prev. Jovan Janičijević. — Beograd 1975, str. 310.

PRILOG 1.

Učestalost reaktualizacije ruskog i francuskog realističkog romana u srpskoj prevodnoj književnosti XIX veka uporedo sa nizom pojava srpskog realističkog romana vidi se iz ove tabele (godine u kojima nije bilo izdanja nisu unete u tabelu):

Vreme izdanja	Ruski roman	Francuski roman	Srpski roman
1849.	1=R ₁ 2	0	0
1856.	1=R ₂ 1	0	0
1860.	0	0	
1861.	0	0	↓
1862.	0	0	↓
1863.	1=R ₂ 1	0	1=S ₁ 1
1864.	1=R ₁ 3	0	0
1868.	0	0	↓
1869.	3=R ₃ 3,4,5	0	1=S ₁ 2
1872.	3=R ₃ 1,R ₄ 1,R ₅ 1	0	0
1875.	0	0	1=S ₁ 3
1876.	1=R ₄ 2	0	0
1878.	1=R ₆ 6	1=F ₅ 3	1=S ₁ 4
1881.	0	1=F ₅ 5	
1882.	1=R ₆ 4	0	0
1883.	0	1=F ₄ 13	1=S ₁ 5
1884.	1=R ₂ 1	0	0
1885.	1=R ₆ 2	1+F ₄ 3	0
1886.	1=R ₆ 5	0	0
1888.	1=R ₅ 1	1=F ₄ 20	1=S ₁ 6
1889.		1=F ₅ 8	0
1890.	↓	(1)3=F ₅ 2,F ₃ 1,F ₄ 21	0
1891.	↓	3=F ₄ 22,F ₆ 4(2x)	0
1892.	(1)3=R ₇ 2,R ₄ 3(2x)	1=F ₄ 23	0
1893.	1=R ₁ 1	0	2=S ₂ 1,2
1894.	1=R ₁ 3	1=F ₄ 23	1=S ₃ 1
1896.	1=R ₁ 2	0	0
1897.	1=R ₃ 2	0	2=S ₃ 2,S ₄ 1
1898.	1=R ₄ 2	0	1=S ₅ 1
1899.	1=R ₇ 3	0	2=S ₄ 2,S ₅ 2
1899—			
—1901.	2=R ₇ 1,R ₆ 3	0	0

PRILOG 2*)

Ruska književnost

Brojna oznaka pisca	1, 2, 1, 6, 6, 6, 3, 4, 6, 4, 6, 6, 2, 6, 6, 5, 7, 4, 1, 1, 5, 4, 7, 7, 5,	1, 1, 1, 1, 1, 1, 4, 2 ² , 12, 9, 25, 16, 14,
Redosled izvornih izdanja	2, 3, 3 ² , 4, 11, 13, 16, 5, 7, 8, 9, 23, 13 ² , 3 ² , 10, 16 ² , 6, 22, 19, 19 ² , 1, 4, 2 ² , 23, 24, 25, 26,	21, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28,
Redosled prevoda	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28,	
Vremenska razlika	16, 16, 24, 23, 9, 7, 2, 30, 25, 16, 17, 1, 20, 44, 26, 19, 42, 15, 23, 23, 60, 53, 60, 36, 39, 0, 32, 35,	
Izvornik ↔ prevod	0, 7, 14, 15, 20, 20, 23, 23, 23, 27, 29, 33, 35, 36, 37, 39, 43, 43, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 51,	
Mesna vrednost [†])		

Francuska književnost

Brojna oznaka pisca	5, 4, 4, 4, 5, 5, 3, 4, 4, 6, 4, 4,	4,
Redosled izvornih izdanja	37, 43, 44, 28, 61, 53, 34, 24, 64, 67, 60, 60 ² , 68,	6, 60, 68,
Redosled prevoda	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13,	
Vremenska razlika		
Izvornik ↔ prevod	4, 2, 3, 18, 0, 4, 17, 33, 0, 0, 3, 3, 1,	
Mesna vrednost [†])	29, 32, 34, 36, 39, 40, 41, 41, 41, 42, 42, 42, 44,	

Srpska književnost

Brojna oznaka pisca	1, 1, 1, 1, 1, 1, 2, 2, 3, 3, 4, 5, 4, 5,
Redosled izvornih izdanja	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14,
Mesna vrednost [†])	14, 20, 26, 29, 34, 39, 43, 43, 44, 47, 47, 48, 49, 49,

Zbog preglednosti i mogućnog uporedjenja ovde prikazujemo sva tri otvorena niza, prekinuta završnom godinom prošlog veka (osim u slučajevima kada je izdavanje prevoda počelo u XIX veku, ali se završilo kasnije; takve prevode uključili smo kao poslednje članove u nizu).

[†]) (Vremenska razlika od pojave prvog prevoda — 1849).